

„...a mi generációnk is egy kényszerpályára került...”

Interjú Kiss Andrással

Mindenki úgy ismeri Önt, hogy Andris bácsi. Kérem, engedje meg nekem, hogy én is így szólítsam. Hogyan vezetett az út a bánsági Facsádról Kolozsvárra, Andris bácsi?

Ezen az említett járási székhelyen töltött gyermekkorom, valamint a diákkori évek meghatározó szakaszai voltak életemnek, mivel az itt átélt élmények segítségével minden fontosat innen hoztam magammal úti poggyászként. Ez az útravaló nagy hatást gyakorolt későbbi éveimre. Édesapám Facsádon volt jegyző, aki büszke volt arra, hogy ő volt az utolsó a pályáján, akit a magyar közigazgatás szabályai szerint még választottak erre a tisztségre. A példaképem is volt édesapám, mindenütt helytállt, mindenütt nagyon igazságos volt. De már pályakezdésekor az ő életében is bekövetkezett egy nagy törés. Egyetemre szeretett volna menni, hogy aztán a közigazgatásban tudjon annak megfelelően elhelyezkedni, azonban a család tragédiája, nagyapám halála megakadályozta ebbéli tervében, így csak a két-éves jegyzői tanfolyamot végezhetette el. Már sokszor és sok helyen elmondtam, hogy a mi generációnk is egy kényszerpályára került annak idején, ahol a túlélés volt a legfontosabb. Én úgy kerültem Kolozsvárra, hogy az 1940-es bécsi döntést követően a magyar köztisztviselőket áthelyezték Észak-Erdélybe. Ennek következtében édesapám Csíkszenttamásra került. Az ottani jegyzői munkaköre azonban a helyi szokások miatt nem kimondottan közigazgatási hivatalnak számított, mint előbbi munkahelyén, a Monarchia egyik legfejlettebb vidékének nagyközségében. Én ez idő tájt voltam hetedik gimnazista (ez a mai tizenegyedik osztálynak felel meg) Temesváron. A harmincas évektől a köztisztviselőknek a román kormány belső utasításai szerint állami középiskolákban kellett taníttatniuk gyermekeiket. Az első törést életemben így már első gimnazista koromban az okozta, hogy tudomásul kellett vennem, középiskolai tanulmányaimat nem a családi hagyományokat követve a nagyenyedi Református Kollégiumban, hanem Lugoson, a megyeszékhely állami liceumában kell folytatnom. Itt végeztem az első három évet, amit az tett emlékezetessé, hogy a lugosi görög katolikus püspökség által fenntartott, francia szerzetesek vezette internátus bennlakója voltam. Tanulságos évek voltak ezek és hasznosak is, mert a missziós atyák különböző büntetésekkel, ebből a fizikaiak sem hiányoztak, rákényszerítettek arra, hogy egymás közt is kizárólag franciául beszéljünk. 1940-ben édesapám Sepsiszentgyörgyre akart középiskolába adni, de közben a sógoromat mint tanárt áthelyezték Kolozsvárra. Azt megelőzően Temesváron is náluk laktam, így kézenfekvőnek tűnt, hogy kövessem nővéremeket. Hát így kerültem Kolozsvárra, ahol a Farkas utcai Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumába iratkoztam be. Igazgatója, idősebb Kántor Lajos a kisebbségi években az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára is volt. Szólnom kell azonban arról a céltudatos, komoly iskolaépítő munkájáról is, amibe belekezdett. Hivatalból és érdemeikért odakerült idősebb tanárok mellett sikerült az iskolába kineveztetnie olyan fiatal és jól képzett tanárokat, mint Mikecs László (akit 1944-ben az oroszok elhurcoltak a városból, és valahol az Ural vidékén halt meg), Balogh László, Balogh Antal, Ulrich Ferenc és a szintén tragikus véget ért Skrabatovics (Saj-

kás) Ede. A meglevő tantestületet pedig évről évre minőségileg kiegészítette. Azért említettem ezt a néhány fiatal tanárt, mert hosszú távon hatottak rám. Akkoriban az irodalom volt a mindenem. Olvasótípus voltam és vagyok. Emlékszem, mindent elolvastam, ami a kezembe került. Valahogy mindig ki tudtam gazdálkodni, hogy előfizessek vagy megvegyek sajtótermékeket is. Már középiskolás diákként előfizetője lettem a debreceni Tiszántúlnak, addig, amíg a napilapban rendszeresen írt Németh László, Kodolányi János, Juhász Géza, Gulyás Pál és más általam kedvelt írók. Állandóan megvásároltam Móricz Zsigmond Kelet Népe című folyóiratát és Zilahy Lajos Híd című hetilapját, mert ide is írogatott Móricz Zsigmond, akit ekkor tájt valósággal bálványoztam. De ennek a folyóiratnak olvasójaként ismerkedtem meg és követtem aztán érdeklődéssel Németh László színikritikáit is. A gimnáziumunkban lévő irodalmi önképzőkörnek is tagja lettem, nyolcadikos koromban pedig megválasztottak annak elnökévé, pedig nem tartoztam az úgynevezett „jó tanulók” közé. De osztályom értékelte olvasottságomat és irodalmi tájékozottságomat. Korombelieknek akkor már nem a Szabó Dezső féle irányzat volt a mérvadó, hanem teljes mértékben Németh Lászlónak a „minőség forradalmát” hirdető eszméit követtük. Meglehetősen aktívak voltunk, előadásokat szerveztünk, beszélgetéseket tartottunk. Végül is az érettségi vizsgákon harmadik vagy negyedik lettem. Akkor Kántor Lajos igazgató is, aki a beiratkozásomkor nyíltan megmondta, hogy nem szívesen vesz fel iskolájába bukott diákot, pedig 1940-ben ezzel a minősítéssel érkeztem Kolozsvárra (de ez egy külön történet), odajött hozzám, és ezzel gratulált: ez jó teljesítmény volt, fiam. Hát ez volt annak idején a legnagyobb kitüntetésem.

Aztán jött a kérdés, hova iratkozzam be. Abban az időben édesapámat saját kérésére már Szatmár vármegyébe helyezték, el is mentem hát hozzá megbeszélni a készülő döntést. Ő nem az az ember volt, aki ok nélkül beleszólt volna gyermekei életébe, de mindig számítani lehetett rá és tanácsára, ha kikértük a véleményét. Akkor azt javasolta, hogy legyek állatorvos, mint anyai nagyapám. A barátaim közül öten vagy hatan orvosok az orvosira készültek beiratkozni, és én is úgy gondoltam, hogy megpróbálkozom. Hajtott az, hogy jobb orvos legyek, mint tizenegy évvel idősebb, példás tanuló bátyám. Azonban amint ismeretsegei révén bejutottam a boncterembe, rögtön tudtam, hogy ez a pálya nem nekem való, mert minden sebtől, vértől irtóztam. Így az állatorvosi javaslat is tárgyalanná vált. Ezt követően megfordult a fejemben, hogy újságíró leszek. A pályaválasztói hivataltól – mert ilyen is létezett akkoriban – azt a választ kaptam, hogy nincs ilyen képzés az országban. Azt javasolták, iratkozzam a bölcsészeti vagy a jogi karra. Utána el kell mennem három évre fizetés nélküli gyakornoknak egy újsághoz megtanulni a mesterséget. Mikor újra kikértem édesapám véleményét, három irány volt a zsebemben: újságíró, bíró, politikus. Az utóbbin azért gondolkodtam, mert Kiss nagyapám egykori '48-as honvédfőhadnagyként, lelkes Kossuth-pártiként a párt Krassó–Szörény vármegyei alelnöke volt. Erre apám azt mondta, hogy az újságírást nem javasolja, a politikusi pályáról meg hallani sem akart. Ő már annak a kialakulóban levő monarchiabeli köztisztviselői karnak volt elkötelezettje, mely vallotta, hogy az állampolgárok között nem kell és nem lehet különbséget tenni, és egy köztisztviselőnek ismernie kell az állampolgárok anyanyelvét, meg kell értenie őket. Ezt az elvet élete végéig követte, és ilyennek ismertem meg korabeli kartársait is. (Mint közigazgatás-történettel foglalkozó levéltáros tapasztaltam, hogy az akkori közigazgatás jól szervezett volt, nem hiba nélküli, de a hibákat főleg a politikusok belekontárkodásai okozták.) Így beiratkoztam Kolozsváron a jogi karra. Szerencsésnek mondhattam magam, mert az akkori jog- és államtudományi kar nagyon erősnek számított. Főként szegediek tanítottak. Közülük az, akinek mint későbbi levéltáros a legtöbbet köszönhetek, a fiatal Bónis György volt. Élvezet volt a szemináriumaira járni. Akkoriban „joghallgatói” önteltségemben és csokornyakken-

dővel a nyakamon (azóta arról ismernek, hogy lehetőleg nem hordok semmilyen nyakkendőt, nyitott ingnyakkal járok télen-nyáron) még arra is fogadtam barátaimmal, hogy harminckét éves koromra ítélőtáblai bíró leszek (persze ma az ignorancia ezen a téren is odáig vezetett, hogy írott és elektronikus sajtóban egyaránt „táblabíróságról” beszélnek). De aztán az egyetemen eltöltött, reményekkel teli két év után bekövetkezett 1944 összes tragédiáival. Innen kezdődött számomra másodszor a kényszerpálya, ami azonban sokkal súlyosabb volt, mint az 1930-as első. Kalandos körülmények között megúsztam a frontot és polgári lakosként az oroszok által végrehajtott elhurcolást. Az egyetem 1945 elején Kolozsvári Tudományegyetem névvel a Ferenc József Tudományegyetem jogutódjaként folyamatosan működött. Az egyetemi tanács a front közeledtével is helyén maradt, és az akkori prorektor, Búza László, a nemzetközi jog professzora dolgozta ki a nemzetközi joggyakorlatra alapozott továbbműködésének biztosítását. A tanárok egy része elhagyta Kolozsvárt a várostól harminc kilométerre délre fekvő Torda városánál és a városban folyó súlyos harcok hatására. A diákok egy része akár leventeként, akár katonai behívó eredményeként elsodródott a fronttal, sokan otthon húzódtak meg, így nem jöhettek el a tanévnyitásra. A jog- és államtudományi karon Búza László professzor maradt csak helyén. Ezekben a tanévkezdeti hónapokban rengeteget tanultunk tőle, hiszen az első napokban a négy évfolyamról négyen lehetünk jelen előadásain. Ezekben az előadásokon főleg számunkra, felsőbb éves hallgatók számára az volt a felemelő és példamutató, hogy Búza professzor ugyanazzal az igényességgel, szabotossággal és jogtudományi igényességgel adott elő nekünk, mint egy esztendővel ezelőtt, amikor előadásain tömve volt a terem. (Ez bizony egy kellően nem ismertett és méltányolt időszak volt, amiről az orvostudományi kar, elsősorban a klinikák működésének viszonylatában néhai Maros Tibor anatómus professzor, volt osztálytársam és barátom írt hitelesen az *Általvetőben*.) Időközben tavasszal egyre több professzor tért vissza a városba. Ezt a nemzetközi joggyakorlat szerint jogszerűen és a megszálló hatalom által elismert önálló, teljes egyetemi autonómiával rendelkező tudományegyetemet 1945 tavaszán a parlamentáris szokásoktól eltérően megalakult Petru Groza kormány a nemzetközi joggyakorlat megszegésével megszüntette, és helyébe létrehozta a szája íze szerinti, önállónak – főleg autonómnak – nem mondható Bolyai Egyetemet. Nézetem szerint ez a cári birodalomból átöröklött, a béketárgyalások előtt hasznosnak bizonyult, akkor már gyakran „felépített” Potemkin falvak egyike volt.

Miután bevonult a szovjet hadsereg, a családunkra is rossz idők jártak. A Szövetségi Szövetkezeti Központ cégjegyzőjének, Vermessy Rezsőnek a segítségével – akivel együttapultunk egy bodzafabokor tövében a polgári lakosságot összeszedő orosz katonák elöl – sikerült azonban munkát kapnom a Szövetség jogügyi osztályán, ahol 1945 januárjától csupán egyedül én dolgoztam néhány hónapig. A Szövetségben végzett feladatok mellett nem szakítottam meg az egyetemen elkezdett tanulmányaimat, látogattam az előadásokat. A jogügyi osztályon hosszabb időt dolgoztam az akkori jogtanácsos Borbáth Samuval, akinek ott volt az ügyvédi irodája is. Ez akkor a magyar elesettek irodája lett. Az ő személyében ismerhettem meg talán a legbecsületesebb ügyvédet, akivel találkoztam. Nagyon nehéz idők voltak azok. A Szövetségben és a jogügyi osztályon tapasztaltam a nálam idősebbek, főleg családos emberek esetében, mi az a félelem. Hogy derék emberek miként válnak rettegő megalkuvókká a túlélési ösztöntől vezérelve. Ugyancsak a Szövetségben voltam tanúja annak, hogy a központosító etatista hatalom a magyar intézményrendszeren belül, a szövetkezeti központ esetében hogyan kezdi meg belülről ennek a hálózatnak a felszámolását. 1946 végén megváltam a Szövetségtől, és ügyvédjelölt lettem Nemes Istvánnál, de ezt, sajnos, már nem újsághalhattam el édesapámnak, mert akkorra szegény már meghalt. Nem szerettem hivatalokba járni. Nem volt tehetségem a csúszópénzek átadásában, melyeket az

ügycsomók kiszolgáltatásáért kellett szolgáltatni. Jobban szerettem az irodában lenni, és a kereseteket fogalmazni, indokolni, a tényleges ügyvédi munkával foglalkozni. Pista azt is tervezte, hogy miután lejár az ügyvédjelölti két esztendőm, társul velem, és én majd legfeljebb csak a tárgyalásokra fogok bejárni, a hivatali kijárásokat ő fogja intézni. Nagyon jó viszony alakult ki közöttünk, sokat köszönhetek neki. Ám 1948-ban megszüntették az ügyvédi kamarákat, és létrehozták az ügyvédi kollégiumokat, melyeknek helyeire pályázni kellett. A kolozsvári magyar ügyvédek nagyon ügyesen elérték, hogy a magyar ügyvédjelöltek számára annyi helyet biztosítsanak, ahány tényleges magyar ügyvédjelölt volt. De amikor kitétték az eredményeket, láttam, hogy az én nevem hiányzik a listáról. A döntést megfeltebezttem, aminek helyét is adtak, de ennek ellenére helyhiányra hivatkozva már nem vettem fel a kollégiumba. Amikor utánajártam a dolgoknak, a kamara román titkárnője elmondta, hogy az eredeti jegyzékben szerepeltem, de az utolsó napon „érdekképviselőtünk”-től, a Magyar Népi Szövetségtől telefonáltak a bizottságba a „magyar színekben” szereplő egyik bizottsági tagnak, hogy vétesse fel a jegyzékbe a Népi Szövetség bukaresti központjának egyik jogászát, aki ugyan megpályázta a fővárosi kollégiumi felvételt, de biztos akar lenni, hogy bejut valamelyik kollégiumba. Erre „megbízottunk”, anélkül, hogy konzultált volna más ügyvédekkel, kihúzta az én nevemet, akit nem is ismert. Én sem ismertem őt személyesen, olyan gyatra ügyvédnek tartottam, hogy még a közelébe se mentem. De a pártot „hűségesen szolgálta”, és az egyetemi tanárt is „csinált” belőle. Időközben Nemes Pista segített nekem abban, hogy egy vállalatnál jogi teendőket végezzek. Ekkortájt határozták el a Magyar Népi Szövetségben, hogy egy román–magyar jogi szótárt jelentetnek meg. Ennek a szótárnak a szerkesztésében ajánlottak munkát. Én szívesen álltam neki a feladatnak, annál is inkább, mert a szerkesztőbizottságban olyan kiváló magyar jogász működött, akit „kirúgtak” valahonnan az „érdekképviselőt sikeres” működésének eredményeként. Jómagam azt szerettem volna, ha mindenki a maga szakterületének címszavait szerkeszti meg. Én a közigazgatási területet kívántam feldolgozni, ami már akkoriban is nagyon vonzott. Végül, sajnos, rajtunk kívülálló okokból, a minket ért sokszori sürgetés ellenére is csak a '70-es években jelent meg a kötet. 1949-ben Nemes István kezdeményezésére, az akkori rektor, Balogh Edgár támogatásával a Bolyai Egyetemre kerültem Asztalos Sándor mellé a magánjogi tanszékre, aki egy rendkívül felkészült és komoly ember volt. Folyamatosan képezte magát, hogy jó egyetemi tanár lehessen. Sajnos a kinevezésem mellé azonban nem kaptam fizetést, mert az ügy a minisztériumnál „feküdt”. Akkor jutott Balogh Edgár eszébe, hogy van néhány betöltetlen hely az Állami Levéltárban, ahol magyarul tudó jelöltek is keresnek. Két másik Bolyai egyetemi oktatóval együtt fel is terjesztettek kinevezésre. Ennek következtében 1949 júliusában a levéltárba kerültem, valahogy úgy, mint Poncius a Credóba.

A mindennapi élet területén édesapját tekinti példaképnek, azonban szakmai téren ki vagy kik voltak nagy hatással Önre?

Szakmai „kényszerpályám” kialakulását illetően úgy érzem, hogy előjáróban azt az „útravalót” kell megemlítenem, amivel az egykori kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen néhány professzorom látott el. Már fennebb említettem Bónis György jogtörténész nevét, kinek az előadásain és szemináriumain tanultakból, majd későbbi munkáiból levéltárosként értékesíthettem azon ismereteket, melyek a levéltárképző intézmények szerkezetének és működésüknek megismeréséhez segítettek. Nemkülönbön nagyon hasznos volt számomra mindaz, amivel Horváth Barna, a jogelmélet, Búza László, a nemzetközi jog, valamint Ottlik László, az államtudományok professzora gyarapították az említett szakterületeken ismereteimet.

Kimondottan szakmai téren elsőnek azt a Kelemen Lajost említeném, akinek neve Erdélyben a levéltáros szó fogalmával azonosult, és akit példaképemnek tekintettem és tekintek ma is, amint minden erdélyi magyar levéltárosnak is annak kell tekintenie. Nem dolgoztam közvetlenül Kelemen Lajossal, mint néhai barátom, Dani János, aki a nemzedékemhez tartozók közül tanítványának tekinthette magát. Kelemen Lajossal az erdélyi levéltártörténetben egy nagyszerű szakasz zárult le, feltétlen becsületességének, tudásának és páratlan emlékezőtehetségének termése az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, ami valójában Kelemen Lajos műve. Az én levéltárosi pályakezdésem már a korszerű levéltárelmélet és az arra alapozott gyakorlat jegyében indult meg, ezt pedig Szabó T. Attila, Pataki József és Jakó Zsigmond hatásának és az ő példamutatásainak köszönhetem.

Szabó T. Attila fegyelmezett, rendszeres és nagytudású, de szerény kutatóként, valamint munkamódszerével volt rám hatással. Azért is emlékeztem meg a születése centenáriumán tartott előadásomban a kutató Szabó T. Attiláról. Felejthetetlen élmény maradt számomra bizalmának megnyilvánulása akkor, amikor egy napon a levéltár előcsarnokában átadta nekem az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár első kéziratot kötetét, azzal, hogy olvassam el és tegyem meg megjegyzéseimet mint lektor. Nagy megtiszteltetés volt ez számomra, de azért megjegyeztem, hogy hát én nem vagyok nyelvész. A válasz ez volt: ezt én nagyon jól tudom, de mint levéltárosnak neked is értelmezned kell az oklevelek szövegében használt szavakat akár regesztakészítés, akár más műveletek során. Erre az értelmezésre vagyok kíváncsi. Az idők folyamán kialakult lektori munkamódszernek megfelelően is ez maradt egyik ma is megtisztelő és kedves munkám.

Pataki József szövegközléseinek igényességével és pontosságával hatott rám. Egyike voltam azoknak, akikkel, néha ismételt is, összeolvasta a Székely Oklevéltár új sorozatának udvarhelyszéki 16. századi törvénykezési szövegeit, így értékelni tudtam munkamódszerét, nyelvismeretét.

Levéltárosi pályám kialakulásában azonban számomra az említettek közül a legfiatalabb, Jakó Zsigmond hatása volt meghatározó. A medievista Jakó Zsigmond levéltárosként kezdte pályáját, már a korszerű levéltári szemlélet jegyében, és ő volt az, aki az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában, az idős Kelemen Lajos megértő támogatásával, meghonosította a korszerű archivisztikát. Az egykori tanítványai körében emlékezetes maradt, az egykori Állami Levéltárban tartott paleográfiai órái keretében engem bízott meg, hogy a hallgatók által lemásolt szövegeket hasonlítsam össze az eredetiekkel, és részt vehettem a kiértékelő beszélgetéseken is. Azonban Jakó Zsigmond nem korlátozta a paleográfiai gyakorlatokat pusztán az írástechnika elsajátítására, hanem a Levéltári Közleményekből különböző tanulmányok elolvasására is kötelezte tanítványait. Ezeknek számonkérésével is engem bízott meg. Mindezekkel elkezdődött számomra a paleográfiai ismeretek és a levéltári szakirodalom eredményeinek elsajátítása. Külön iskola volt tanulmányainak, írásainak átültetése románra. Ennek során mindig átnéztem az idézett szakirodalmat, és nem egy esetben meg kellett beszélünk egy-egy románban nem ismert szakkifejezés román nyelvű kialakítását. Írásaimban is állandó segítségemre volt igényes és szigorú észrevételeivel, kiegészítéseivel, ami felért egy levéltári szakképzéssel. Azt is meg kell említenem, hogy mind Szabó T. Attila, mind Pataki József és Jakó Zsigmond azzal az igényükkel is hatottak rám, hogy az erdélyi történeti források kutatójának, esetemben kezelőjének ismernie kell az itteni források szövegeinek nyelvét, azokat közvetlenül kell elolvasniuk és megérteniük. Nem mulaszthatom el megemlíteni azt a jótékony hatást, amit nagyon nehéz időszakomban Szauder József bizalma gyakorolt rám, aki arra buzdított, hogy egyik legkedvesebb kutatásomat, Kölcsey nótáriusi fogalmazványainak feltárását még a „szép reménytelenség” közepe-
pette is folytassam.

Andris bácsit úgy ismerik többek között, mint Kelemen Lajos szellemi örökösét, aki elődjéhez hasonlóan sokat tesz más kutatók munkájának megkönnyítése érdekében. Az erre fordított munka nem emésztett és emészt fel sok időt saját kutatásai elől?

Kelemen Lajoshoz fűződő viszonyomról már szoltam. Ő abban is példaképem volt, hogy munkásságával bizonyította: a levéltáros feladata a kutató, a kutatás támogatása azáltal, hogy hozzáférhetővé teszi számára a keresett levéltári anyagot. Ez más levéltáros barátainknak és társainknak is a szemlélete. Jómagam egyik írásomban ezt így fejeztem ki: minden műveletünknek az a célja, hogy a levéltári anyag akadálytalanul és gyorsan jusson a kutató asztalára. Ebben vagyok én is Kelemen Lajos „szellemi örököse”, és azok is, akik ezt a hozzáállást magukénak vallják. A Kelemen Lajossal foglalkozó munkák megemlítik, hogy valóban sokan méltatlanok voltak arra, hogy Kelemen Lajos részletes írásbeli tájékoztatásokat, gyakran valóságos helytörténeti munkákat küldjön nekik felhasználásra. Ebben néhai Dani János is követte őt, tájékoztatott, másolt, hogy végül még csak meg se említsék a nevét. Ez már meghaladja a levéltáros feladatát. De gyakran még az egyszerű tájékoztatás, szakmai „pályára helyezés” is időt vesz igénybe. Ezzel azonban a levéltárosnak számolnia kell, mert ez a feladata, ahogy azzal a kockázattal is, hogy méltatlanra fecsérli el idejét. Viszont én Németh Lászlót parafrazálva azt vallom, hogy ha csupán „egy” van, aki értékesíti azt, amihez segítségemmel hozzájutott, ez megérte a fáradságot. Viszont ha követem azoknak a fiataloknak a munkáját, akiknek nem segítettem különösképpen, nem én gondolkoztam helyettük, hanem mint a váltóór, jó pályára irányítottam őket, ahol a megtalált anyagot saját erejükkel és eszükkel értékesítették, ez megér minden fáradságot és idővesztiséget.

Levéltárosi munkásságának melyek voltak fontosabb állomásai, fordulópontjai?

Amikor kineveztek segéd-könyvtárosnak az akkori kolozsvári Állami Levéltárba, kezdettől részt vettem a levéltárosok munkájában is, ami jórészt az 1940-ben Nagyszebenbe, illetve Dél-Erdélybe szállított, majd onnan visszahozott levéltári anyag kicsomagolásából állt és az anyag valamelyes rendszerezéséből. Erre az utóbbi műveletre azért volt szükség, mert 1944-ben a szállítmány egy része a frontvonalba került, a ládák megsérültek, és az iratok összekeveredtek. Emellett azonban jutott időm a gondjaimra bízott könyvtár szak- és forráskiadványait átnézni. Sajnos, ezt az ismerkedést a levéltári munkával és anyaggal megszakította tizenhét hónapi katonáskodásom. Amikor 1951-ben visszakérültem, részt vettem a levéltári anyag egy újonnan kiutalt épületbe történő átköltöztetésének megszervezésében és irányításában, ami lehetőséget adott a teljes anyag áttekintésére. Ezt követően kezdtem meg a regesztázást és a terepmunkát. Ez utóbbinak az lett volna a célja, hogy vegyük számba a háború pusztításai után a vidéken megmaradt levéltári anyagot. A „terepmunka” szomorú tapasztalatokkal járt, amit igyekeztem jelentéseimbe is bevenni. 1952-ben Aurelian Sacerdoțeanu, az Állami Levéltár akkori főigazgatója – kiváló, francia műveltségű szakember, az *École des Chartes* végzettje – jelentéseim és munkám minősítése alapján kiszemelt a nagyváradi Állami Levéltár megszervezésére és vezetésére. Az igazság az, hogy nem vágytam erre a megbízásra, Kolozsvárt sem szerettem volna elhagyni, de végül is, itt nem részletezhető okokból, mást neveztek ki helyettem. Szerencsémre. Mert az 1951-ben szovjet mintára a Belügyminisztérium alárendeltségébe került Állami Levéltár területi vezetőjének lenni talán számomra is olyan végzetes lehetett volna, mint szegény Árvay József és a helyettem Nagyváradra kinevezett Szász Károly barátaim számára. Kolozsváron aztán rövid idő elteltével rám bízta a Levéltár történeti osztályának a vezetését. Ehhez az osztályhoz tartozott az 1918-ig keletkezett levéltári anyag, és ennek keretében feladatunk volt az anyag rendezése, regesztázás és leltárak készítése. Ebben a minőségemben kaptam meg-

bízást az elkészült regeszták ellenőrzésére és kijavítására is. Számomra ez nagy lehetőség volt elmélyülni a levéltári munkában és tapasztalatokat szerezni. Előléptettek főlevéltárossá, majd a levéltár vezetőjének helyettese lettem, bár ez a beosztás akkor nem szerepelt a hivatalos státuszban, és nem járt külön javadalmazással. (1949 óta ugyanis a területi levéltárak vezetői már nem használhatták az igazgatói titulust, hanem a minisztérium különböző lehető és lehetetlen elnevezésekkel „ajándékozta” meg őket.) Helyettesi beosztásom 1964-ben szűnt meg, úgy, hogy ezt szóban vagy írásban soha nem közölték velem. Amikor pedig 1968-ban helyettes-vezetői beosztás külön javadalmazással megjelent a státuszban, mást neveztek ki helyettesnek. Egyébként 1954-ben Sacerdoțeanut menesztették az Állami Levéltár éléről, rövidesen pedig a főigazgatókat belügyi törzstisztek soraiból nevezték ki. (Amit szűk körben, a görögországi példa nyomán, mi az „ezredesek rezsimeként” emlegettünk.) De ez nem volt sajátos eset. A pártállamban gyakorlattá vált, hogy a vezető tisztségek betöltésében nem az idoneitás érvényesült, hanem éppen ellenkezőleg, a „hűség” szakmai alkalmatlanság. 1958–1959-ben nagy erőpróbát jelentett egy újabb költöztetés megszervezése és irányítása a Farkas utcai egykori vármegyei börtönbe és melléképületeibe. Ezt úgy sikerült végrehajtani, hogy a kutatóterem munkája egy pillanatra sem szünetelt. Ez alkalommal győzhettem meg arról, amit Borsa Iván is megírt, hogy egy levéltáros akkor ismerheti meg legjobban a rábízott levéltári anyagot, ha ez átmegy a kezén. Az említett költözködés alkalmával ez fizikailag is megtörtént. A börtönépület telkén aztán felépült a jelenlegi levéltári székház, és meg kellett szervezni az anyag átköltöztetését és rendszerezését az új raktárhelyiségekbe. Ebben a műveletben nagy segítségünkre voltak Jakó professzor diákjai, akik a Levéltárhoz voltak beosztva „szakmai gyakorlatra”, amit egyesek általában elővakációnak tekintettek. Jakó Zsigmond a tőle megszokott alaposággal és igényességgel irányította diákjait a szakmai gyakorlatokon, ezeknek munkáiban ő is részt vett, aminek az említett raktári rendszerezésben meg is volt a látható eredménye. Ezekben az évtizedekben, bár különböző beosztásokban, munkaköröm és feladataim változatlanok maradtak. Terepmunkát végeztem, okleveleket regesztáztam, másokét ellenőriztem, a levéltári anyag rendszerezésével és rendezésével foglalkoztam, leltárakat készítettem a korabeli segédletekről, és részt vettem a levéltári bibliográfia, a továbbképzési tananyag, a levéltári útmutatók – az úgynevezett Índrumátorok – szerkesztésében, tudományos dolgozatokat írtam. Természetesen, amint ez a „felszabadított” szovjet zónában kialakult etatista rendszerű államokban általános gyakorlat volt, a szakszerű levéltári munka is állandó korlátokba ütközött. Az önállóan gondolkozó levéltáros tevékenységét is korlátozták a fajefé felsőbb vezetők „útmutatásai” (az itteni hírhedt úgynevezett „indicații”-k), beleütköztünk az akkori „szentkönyveknek” tekintett és reánk kényszerített szovjet kézikönyvek „tanításaiba”, amelyeket nem lehetett ugyan alkalmazni az itteni anyagra, a kutatókkal és kutatással szembeni „éberségi” tébolyba, az időnként bennünket lerohanó „brigádok” kártevéseibe, hosszú ideig a szovjet tanácsosok megfellebbezhetetlen „bölcességébe” és végül a szellemi munka egész területén egy doktori és „akadémikus” címmel „felékesített” kültekai kocsmái mosogatólány és környezetének gáncsoskodásaiba. Ilyen és hasonló korlátok között kellett megtalálnunk a kikapukat, hogy a levéltári anyag megkívánta módon dolgozhassunk. Ki tudtuk használni a felsőbb szinten még megmaradt néhány szakember és újonnan kinevezett, de magát nem mindentudónak tekintő előljáró megértését. Emberpróbáló idők voltak ezek, de, minden korlátozás ellenére, munkánkban megmaradt a közvetlen kapcsolat magával a történeti forrásanyaggal, ami kárpótolt minden nehézségért.

A hetvenes évek végén kineveztek a tervbe vett román levéltári kézikönyv szerkesztésével megbízott három szerkesztő egyikének. Sajnos rajtunk kívülálló okokból az elkészült kéziratot nem adták ki. Majd 1982-ben egy számomra nagyon kedvelt és jó emlékeket ha-

gyó feladatot kaptam. A levéltári főiskola Brassóba kihelyezett és ott a helyiek által példásan megszervezett erdélyi tagozatában megbíztak a magyar paleográfia és erdélyi hivatal-történet előadásával. Ezt a feladatot Balogh Béla nagybányai levéltáros barátommal láttuk el. A tanterv összeállításába ezúttal senki sem szólt bele. A román hallgatóság számára, a kolozsvári tapasztalatok alapján és főleg Jakó Zsigmond módszerét alkalmazva, a paleográfiai gyakorlatokat nem korlátoztuk pusztán az írástechnika elsajátíttatására, a szövegek olvasására, hanem ezeket az írástörténet kereteibe helyeztük, a hivatal-történeti ismeretek elsajátításához pedig az olvastatott szövegek szolgálták szemléltető anyagként. A második brassói kurzus után, 1983 őszén felhívtak Bukarestbe, ahol a fejemre olvasták, hogy együtt „mulatoztam” négy idegen állampolgárral, és felszólítottak, hogy a következmények elkerülése érdekében kérem nyugdíjaztatásomat. Az inkriminált bűnöm az volt, hogy egy érettségi találkozáson bankettjén részt vett négy, időközben Magyarországon letelepedett osztálytársam. Nem részletezem a dolgokat, mert ez a pártállami zsarnokság része volt, ilyesmi nem csak velem történt. Különbösen is, a jelenség inkább a pszichiátria területére tartozik, mintsem az archivisztikáéra. Meg kell azonban említenem mint erkölcsi elégtételt néhány kollegám meglehangú búcsúztatását, én ugyanis nem voltam hajlandó a szokásos búcsúbankettet megrendezni.

Kiállítottak a pályáról, a partvonal mögé kerültem, a kutatóteremből is kitiltottak. De folytattam munkámat, részben a Szótörténeti Tár lektorálásával, részben egy középkori forrás, Dino Compagni Krónikájának fordításával, és megmaradt kapcsolatom néhány levéltári kollegámmal és kutató barátaimmal.

Az 1989-es év végi események után, „civilként” ugyan, de ismét a pályára léphettem. Az új helyi vezetőség és volt kollegáim bizalmából újra részt vehettem, most már Kolozsváron, a levéltári továbbképzésen a brassóihoz hasonló tananyaggal, ezúttal Pál-Antal Sándor marosvásárhelyi levéltáros barátommal. Minden cím és rang nélkül látogathatom a kutatótermet és dolgozhatom. Magyarországi publikációim esetében nem kell már a Bácskai Antal álnév mögé rejtőznöm, és a már régebről a Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Történeti Tanszékével és a Magyar Országos Levéltárral fennálló kapcsolataim mellett kialakíthattam a számomra gyümölcsöző kapcsolataimat a nyíregyházi és a debreceni Önkormányzati Levéltárral, az MTA Néprajztudományi Intézetével, a Debreceni Tudományegyetem Történeti Intézetével és számos magyarországi barátommal, kutatóval. Fenntartom kapcsolataimat az innen Németországban letelepedett egykori kutatókkal is.

Voltak-e feladatok, munkák, melyeket sajnál, hogy nem sikerült véghez vinnie, megjelentetnie?

Azzal kezdeném, hogy vannak olyan megjelent munkák, amelyekben szerzőként nem tüntették fel a nevünket. A pártállami rendszerben bevett szokás volt, hogy nagy forráskiadvány sorozatok, kötetek jelentek meg, ahol a tulajdonképpeni szerzők neve helyett első helyen olyan szerkesztőbizottságok, illetve koordinátorok jelentek meg, akiknek a szakma beavatottjai szerint nem sok közük volt a nevükkel „fémjelzett” kiadványokhoz.

A valódi szerzők neve egy másodrendű csoportban jelent meg, nem kisbetűvel ugyan, mint Nemečeké, de valahogy hasonlóan. Nem volt ez másként a levéltári kiadványoknál sem. Például a kolozsvári kétkötetes levéltári útmutatóban (Índrumător I–II.) a csoportosan, másokkal vegyesen feltüntetett szerzők esetében nem tüntették fel a fejezetek, levéltárismertetések szerzőinek nevét. Vannak olyan munkáim is, amelyek hivatali kiadványként, a szerző neve nélkül jelentek meg. A magam részéről ezt úgy kívánom orvosolni, hogy az ilyen munkák, fejezetek, levéltárismertetések idézése esetén szögletes zárójelben feltün-

tem az elhallgatott szerző nevét. Ezt azért is tartom helyesnek, mert vannak egykori jeles kollegáim, akiknek például ezek a levéltárismertetések szinte az egyedüli publikációik.

A kérdés második részére azt kell válaszolnom, hogy sajnós vannak olyan kézirataim, amelyek nem jelenhettek meg. Gondolok itt a Kolozsvár város levéltárának 1592-ig kibocsátott okleveleiről készült regeszták kötetére. Ezt most kéziratban használják, az utóbbi időben azonban két fiatal egyetemi oktató hölgy arra vállalkozott, hogy a kéziratot előkészíti kiadásra. Nagyon sajnálom, hogy a már említett román levéltári kézikönyv nem jelent meg. Abban, többek között, a levéltárelméleti és a levéltártörténeti fejezetek írtam. A levéltárelméleti részben az eddig itt uralkodó francia levéltári szemléletet kiegészítettem a német, olasz és az erdélyi levéltári anyag esetében jobban alkalmazható magyar levéltárelméleti munkák eredményeivel. Ugyanakkor az olasz Lodolini törekvéseit is felhasználva megkíséreltem meghonosítani a román levéltári terminológiában nem használt levéltár/levéltáros, illetve irattár/irattáros fogalmak közti megkülönböztetést.

Az a mérleg, amely azt mutatná ki, mit sikerült teljesítenem a tervbe vett munkákból, nem kedvező számomra. Ami azt is jelenti, hogy nem adminisztráltam jól magam. Sok cédulám, másolatokban előkészített munkám, régies kifejezéssel élve: tollban maradt. Hogy többek között csak néhány jelentősebb példát említek: nem sikerült befejezmem az adókönyvek alapján megkezdett 16. századi kolozsvári polgárok, illetve adófizetők névszerinti, vagyoni helyzetüket feltűntető számbavételét. Az Óvár esetében már végefelé járok a munkának, és a Magyar utcai fertályét is megkezdtem, de ki tudja, lesz-e még erőm és időm befejezni mind az öt fertály „népszámlálását”. Nem fejeztem be a kolozsvári szépasszony, Rengő Anna és a pénzsóvár prokurátor, Ígyártó György farsangi viszályából fakadt boszorkánypereknek a teljes bemutatását, ami a kolozsvári társadalomban akkor eluralkodott reneszánsz életszemléletet hozná napvilágra. A forrásanyag átírását már elvégeztem, a tanulmány megírására ki tudja, mikor kerül sor. Munkatársammal nem sikerült még befejeznünk a kolozsvári városkönyv hiteleshelyi jellegű bevallásainak kiadásra előkészítését, pedig az anyag jórésze már elkészült. Nem sikerült végigvinnem az aranyosszéki 16. századi, tudomásom szerint egyedülálló gazdagságú, ezer oldalnyi, már kicédulázott cirkálási jegyzőkönyv feldolgozását. Tehát vannak bőven adósságaim.

Munkássága a megjelent munkái tükrében meglehetősen szerteágazó. Mégis melyek azok a művei, amelyekre büszke? Mely szakterület, témakör vonzotta leginkább?

Minden munkám, amit eredeti források felhasználásával készítettem, kedves számomra. Különösen emlékezetes maradt Kölcsey Ferenc nótáriusi fogalmazványainak feltárása és azonosítása. Ehhez nem lehetett használni a Szatmár vármegyei nagyon jó levéltári mutatókat, mert azokból nem derül ki, milyen iratok esetében készített a nótárius válaszfogalmazványt. Szinte kilenc év mintegy 16–17 folyóméternyi iratát kellett laponként átnézmem, hogy azonosítsak egy-egy Kölcsey fogalmazványt. Ez nem volt hivatali feladat, így a művelet majd harminc évig tartott. De kárpótolt az, hogy ez alkalommal a kutatott évek minden iratába betekintettem, és feltárult előttem egy egész vármegye társadalmának élete a ferenci zsarnoki uralom idejéből. És kirajzolódott a számomra központi alak: Kölcsey Ferenc morális tisztasága, közigazgatási és politikai hozzáértése, a vélemény kinyilvánítása a zsarnokság közepette, nem hangoskodva, hanem megalapozottan és határozottan. Végül az az erkölcsi mozzanat, amikor rádöbbsent, meggyőződése ellenére nem vállalhatja, hogy a vármegye követe legyen az országgyűlésen. És példamutatóan: felállt. Nem lenne épületes vizsgálódás azt követni, hogy hányan követték példáját a későbbi években.

Ugyancsak jóleső érzéssel gondolok arra, hogy közreműködtem a kolozsvári Országos Levéltár és a nyíregyházi Önkormányzati Levéltár közötti jóviszony kialakításában, amely-

nek eredményeként közös kiadványként napvilágot látott – tudomásom szerint eddig egyedülállóan – az első világháború után megosztott Szatmár vármegyei levéltár egységes, két-nyelvű mutatója. Ennek egyik szerkesztője is voltam. Már említettem, hogy olvasó típus vagyok. A forrásokban olvasottak főleg addig érdekelnek, amíg a való helyzet felderítésére folyik a „nyomozás”, utána már nem sietek azonnal megírni az eredményt. Ilyen volt az a „nyomozás”, amelynek során a váltott gyermek elégetése ügyét igyekeztem felderíteni, vagy a tetemrehívás továbbélését vizsgáltam, a jog- és társadalmi szabályokkal összeütközésbe kerülő, paráznsággal és boszorkánysággal vádoltak jogi és társadalmi megítélését kíséreltem megközelíteni. Arra is megelégedéssel gondolok, hogy írásaim újra-lapozgatásakor, kötetbe szerkesztésükkor egyetlen 1989 előtti munkámból nem kell utólag kivakarnom bizonyos idézeteket, utalásokat.

Az elmondottakból kitűnik talán az is, hogy leginkább a forrásfeltárások és közlések, a levéltárelméleti és -történeti, a hivatal- és a jogtörténeti területhez tartozó témák vonzóttak.

Azt gondolná az ember, hogy tizenhét évvel a Romániában végbement fordulat után sokkal kedvezőbb a fiatal magyar kutatók helyzete Erdélyben, a kép azonban nem tekinthető idillikusnak. Mit gondol, Andris bácsi, van egy olyan fiatal történészi kör, mely méltó örököse tud lenni az Ön vagy az önök munkásságának?

A fordulat valóban megtörtént, de elmaradt az etatista évtizedek önkényes, jogsértő és jogtipró intézkedéseinek átfogó és határozott hatálytalanítása. Nem történt meg az, hogy a vagyoni háttérüktől megfosztott egyházak, társadalmi egyesületek, a gazdasági és hitelintézetek, a hasonló sorsú földbirtokos réteg, középosztály és gazdatársadalom állampolgári jogon megfelelő jogorvoslattal éljen javai visszaszerzése terén. Ezen az általános helyzeten belül még súlyosabb a magyar kisebbség helyzete. Hogy ez ne csak szóbeszéd legyen, ezen a téren össze kell hasonlítanunk a szovjet „felszabadítás” előtti és utáni állapotokat. Össze lehet hasonlítanunk például a polgári Románia magyar felekezeti iskoláinak, szövetkezeti hálózatainak, bankjainak, vállalkozásainak, tudományos, gazdasági, művelődési társadalmi egyesületeinek számát és anyagi, valamint szellemi javainak helyzetét a maival. Vannak területek, amelyeken nincs is mit összehasonlítani. Konkrét célok megjelölésével ki képviseli ezeknek a kisémmizetteknek az érdekeit? Ennek a megfosztottsági helyzetnek a jogszerű orvoslása befolyásolná a fiatal magyar kutatók helyzetét is, hiszen a jogosan visszaszerzett közösségi vagyon jórészt kiküszöbölné az anyaországi támogatásokat, mondjuk ki: a koldulásokat. Például, szakmai területen maradvá, első lépésként az egykori kisebbségi gyűjtemények tulajdonjogának az elismerése és ezek nagyságának arányában fiatal magyar kutatók alkalmazása a gyűjtemények mai őrzőhelyén már egy lépést jelentene előre. És megnyitná az utat egy valóban gyümölcsöző együttműködés előtt.

Arra a kérdésre pedig, hogy van-e olyan fiatal történészi kör, amely átvehetné az előtte álló nemzedékek helyét, mivel eléggé ismerem fiatal kutatóinkat, válaszom egyértelműen ez: van! Soha sem fogadtam el a ma már közhelyként használt, elkoptatott „minden idők legnagyobbja” minősítést. A mai idők kiválóságai talán éppen most születtek meg, vagy lótnak-futnak állás után. Nekik kell munkahelyet biztosítani vagy éppen átadni.

Kolozsvár, 2007. január 28.

Az interjút készítette: VOLONCS LÁSZLÓ MIHÁLY